

JESAJA BERLINS — IDEJU VĒSTURNIEKS, FILOZOFŠ

Jānis Nameisis Vējš

Atslēgas vārdi: *ideju vēsture, Jesaja Berlins, analītiskā filozofija, valodfilozofija, ambigvitāte, monisms/plurālisms, "Divi brīvības jēdzieni"*

Rakstā aplūkoti metodoloģiskie, filozofiskie pamati, uz kuriem balstās britu filozofa Jesajas Berlina pētījumi ideju vēstures jomā. Argumentēts, ka specifiskie sociāli ētiskie un politiskie risinājumi, kādus proponē Jesaja Berlins, saistīti ar viņa praktizēto analītiskās filozofijas valodfilozofisko manieri.

Rīgā dzimušais izcilais britu domātājs Jesaja Berlins (*Isaiah Berlin*; 1909–1997) pēdējo padsmiņu gadu laikā kļuvis pazīstams, gribētos teikt — populārs, Latvijas akadēmiskajā vidē. 1998. un 1999. g. viņa deviņdesmitgades sakarā Rīgā noritēja starptautiska konference un tika atklāta atbilstoša piemiņas plāksne pie nama Alberta ielā, kur viņš dzīvoja. Savukārt simtgades vēriens 2009. g. izraisīja plašu rezonansi akadēmiskajās apriņdās. Šajā periodā plašsaziņas līdzekļu pārvaldītājā publiskajā telpā parādījušās vairākos desmitos skaitāmas dažāda līmeņa publikācijas, tādējādi nodrošinot minimālo informatīvo piesātinājumu Berlina kā pasaules līmeņa domātāja atpazīstamībai. Tajā pašā laikā, šķiet, ka akadēmiskās pētniecības aspektā — Berlina savdabīgās kulturoloģiskās prātniecības paņēmienu analīzes un izpratnes apgūšanas ziņā — lielā domātāja mājupceļš¹ vēl joprojām nav pietiekami iestaigāts. Vēl joprojām paveras plašas iespējas ideju vēstures un ar to saistīto sociālo un humanitāro zinātņu pētniecības izvērsīšanai, izmantojot Berlina veidoto metodoloģisko un metodisko instrumentu klāstu.

Pašreizējā raksta mērķis ir detalizētāk pievērsties kādai vienai Berlina mācības šķautnei, kas — plašākā tvērumā — skar vēstures filozofijas jomu, bet konkrētā sašaurinājumā attiecas uz ideju vēstures metožu pielietojumu

mu pagātnes idejiskā mantojuma izvērtēšanā un apgūšanā. Latvijas kultūras vēstures kontekstā varam atzīmēt gan šajā jomā jau paveikto (vairāksējumu antoloģija "Ideju vēsture Latvijā" zinātniskās redaktora E. Bucenieces vadībā un citi tematiski saistīti sacerējumi), gan arī rast apstiprinājumu tēzei par to, ka pats nozīmīgākais darbs — Latvijas ideju vēstures vienots un sistematizēts redzējums — vēl joprojām varētu būt kvalificējams kā viens no nākotnes uzdevumiem.

Berlina uzskatu pētniecībā jāreķinās ar sarežģītu, dažkārt sadrumstalotu materiālu. Tāpēc pašreizējo apcerējumu par Berlinu kā ideju vēstures filozofu var uzlūkot vien kā mēģinājumu ieskicēt dažas galvenās caurviju līnijas Berlina pieejā ideju vēstures veidošanai.

Aplūkojot jautājumu par Berlina uzskatu daudzslāņainību un par ideju vēstures tematiku viņa jaunrades kopējās aplocēs, jāuzsver, ka akadēmiskajā pētniecībā un uzziņas literatūrā Berlina devumu parasti raksturo ar visai plaša spektra humanitāro un sociālo zinātņu kategorijām. Viņš pārstāv gan filozofiju, gan ideju vēsturi, gan politikas zinātni; arī sociālo filozofiju, sociālo ētiku, morāles teoriju, politisko liberālismu, intelektuālisma vēsturi. Vīscaur tiek uzsvērts, ka šajās jomās Berlins darbojies gan kā teorētiķis, gan arī kā praktiķis, kā attiecīgo žanru praktizētājs un izsmalcināts kopējs. Berlins tiek raksturots kā

briljants esejists, kā polemīķis, recenzents, ievērojamu personību vērigs portretētājs, kas bijis tieši iesaistīts sava laika notikumos. Lielā mērā šāda daudzpusība skaidrojama ar viņa profesionālās dzīves trajektoriju — gan akadēmisko darbu universitātē, gan profesionālo pienākumu veikšanu Otrā pasaules kara laikā, strādājot Britu informācijas dienestā. Berlina domātāja talants uzplauka tiešā saskarsmē un līdzdarbībā ar ievērojamām personībām, piedaloties viedokļu veidošanā par pagājušā gadsimta vidusdaļas dramatiskajiem sociālajiem un politiskajiem notikumiem. Tāpēc daudz kas, varbūt pat pats galvenais, no viņa mācības satura būtu izlobāms, iedziļinoties Berlina daudzveidīgo pētniecisko sacerējumu argumentācijas dinamikā un ļaujoties intelektuālam līdzpārdzīvojumam. Berlina tekstu intelektuālais līdzpārdzīvojums tiek rosināts ar skaidras, saprotamas akadēmiskas prozas palīdzību — ar iespējami precīzu vēstures faktu konstatāciju, to aplūkošanu un lasītājam negaidītu kopsakarību uzrādīšanu. Viņa domas virzība vienmēr ir skaidri saskatāma, sākot no atbilstoša uzstādījuma sacerējuma sākuma daļā līdz pat skaidri formulētiem secinājumiem to nobeigumā. Tā kā Berlins bija izkopis samērā nelielu sacerējumu — eseju — žanru, un katra eseja lasāma kā noslēgta domas vienība, Berlina mācības kopējie vektori rodami atsevišķo sacerējumu savstarpējā salīdzināšanā un analizē. Turklāt Berlina daudzpusējā mantojuma pūrā ir arī pietiekami apjomīgi darbi vai darbu sadaļas, kas satur viņa galveno teorētisko nostādņu vienotu eksplikāciju (*Historical Inevitability*, kas ievietots krājumā *Four Essays on Liberty*, *Introduction* krājumam *Four Essays on Liberty* u.c.).

Kopumā Berlina daudzveidīgajos raksturojumos iezīmējas divi galvenie profesionālās darbības lauki. Viens no tiem ir filozofija un otrs — ideju vēsture. Angļu–amerikāņu kulturoloģiskajā literatūrā Berlinu raksturo kā ideju vēstures etalonu — gan kā vienu no ievērojamākajiem šī žanra kopējiem visā 20. gs. gaitā

(līdzās M. Fuko, J. Hābermasam, A. Lavdžojam u. c.), gan arī kā ideju vēstures teorētiski politiskās filozofijas un sociālās ētikas ietvaros. Līdzās tam Berlinu min arī kā filozofu, lietojot šo apzīmējumu gan plašākā nozīmē un tādējādi norādot uz abstraktās, konceptuālās domāšanas kvalitātēm viņa sacerējumos, gan arī attiecinot to šaurākā nozīmē uz profesionālo darbošanos filozofijas priekšmeta akadēmiskā izkopšanā. Tam pamats rodams apstākļi, ka Berlins studējis priekšmetu kopu, kurā filozofija ietilpst kā galvenā disciplīna. Gan jo īpaši tāpēc, ka nozīmīgu sava akadēmiskā gājuma daļu lasījis filozofijas kursus studentiem un bijis līdzdalībnieks tā sauktās Oksfordas filozofijas jeb ikdienas valodas filozofijas (valodfilozofijas jeb lingvistiskās filozofijas) izveidē trīsdesmitajos gados.

Pārlūkojot plašo literatūras klāstu, kas pēdējā laikā, it īpaši viņa simtgades sakarā, veltīta Berlina mantojuma izvērtēšanai, rodas iespaids, ka sadalījums starp nominācijām *ideju vēsturnieks* un *filozofs* krietni nosveras par labu pirmajai pozīcijai. Citiem vārdiem — Berlina kā ideju vēsturnieka slava pārspēj un aizēno viņa veikumu akadēmiskās filozofijas kopšanā. Šādam stāvoklim var atrast izskaidrojumu. Patiešām, Berlina filozofiskās nodarbes attiecas uz viņa uzskatu nobriešanas sākuma periodu — studijām un pasniedzēja darbību trīsdesmitajos gados. Kopš 1939. g., kad iznāca viņa pirmā un slavu nesošā grāmata par Kārli Marksu, visa tālākā Berlina akadēmiskā darbība noritēja ideju vēstures un sociālās ētikas zīmē, un savu attieksmi pret filozofiju vispār un britu loģiski analītisko filozofiju it īpaši viņš paudis vien atsevišķos izteikumos, galvenokārt dzīves beigu daļā sniegtajās intervijās. Līdz ar to ir saprotams, ka Berlina daiļrades apskatniecībā angļu valodā viņa veikumam filozofijas novadā nav tikusi veltīta diez cik liela uzmanība — anglofonajā kultūrā saikne starp filozofiski analītiskām nostādnēm un sociāli politiskiem ideju vēstures traktējumiem ir pašsaprotama. Tajā pašā laikā šķiet, ka latviešu lasītāja/klausītāja

interesēs būtu pievērst šim aspektam īpašu uzmanību, varbūt lieku reizi argumentējot, ka pastāv pietiekami cieša saistība starp Berlina agrīnajiem filozofiskajiem uzskatiem un viņa vēlākā perioda praksē piekopto un teorētiski pamatoto ideju vēstures izpratni. Tāpēc turpmākajā izklāstā šim jautājumam pievērsīšu vērību, akcentējot filozofijas, tai skaitā un it īpaši analītiskās filozofijas, lomu Berlina izkoptās ideju vēstures metodoloģiskā pamatojuma veidošanai.

Detalizētāk pievērsoties ideju vēstures kā žanra specifikai Jesajas Berlina izpildījumā, jāakcentē vairākas iezīmes. Pirmkārt, acīmredzami ir tas, ka autors darbojas kā pilntiesīgs vēsturnieks, kā pētnieks, kas apguvis iespaidīgu Eiropas kultūras vēstures materiālu plašā tematiskā diapazonā — sākot no antīkās filozofijas un vēstures faktoloģijas, judeo-kristīgās kultūras izveides pirmsākumiem, viduslaiku radošā gara kustībām līdz pat jauno un jaunākā laika sociālām, politiskām, zinātniskām un ideoloģiskām norisēm. Īpašu aktivitāti viņa vēsturnieka un filozofa pētnieciskais azarts rosinājis saistībā ar renesanses un apgaismības laikmeta domātāju devumu, romantisma strāvojumiem un tā pretmetiem, un, protams, ar tām 19. un 20. gs. ideju batālijām, kuras ievadīja un virzīja modernā laikmeta ephālos notikumus. Ideju vēstures kompleksā izdalāmas vairākas jomas — gan hronoloģiski, gan valodiski nosacītas un tematiski vienotas, kurās Jesaja Berlins īpaši iedziļinājies un kuru analīze viņa izpildījumā nozīmīgi bagātinājusi anglofono kultūras un vēstures izpratni. Kopumā Berlina plašā erudīcija un dzīves pieredze ļāvusi viņam — no vienas puses — aplūkot ideju vēstures procesus plašā hronoloģiskā un ģeopolitiskā izvēsumā, no otras puses — devusi iespēju īpaši sakoncentrēt uzmanību uz šī procesa atsevišķiem pagrieziena punktiem. Tieši šī īpašība — spēja piedāvāt plašu panorāmisku skatījumu un atsevišķu detaļu spilgta izgaismošana — padara ideju vēsturi Berlina izpildījumā gan informatīvi noslogotu

un faktoloģiski daudzveidīgu, gan arī — un to es vēlētos īpaši uzsvērt — imaginatīvi fasciņojušu. Ideju vēsture nav tikai faktu vēsture. Tā ir attiecīgi interpretētu faktu vēsture. Interpretēšana, savukārt, ir filozofiski motivēta un tiek formulēta ar filozofiskās kognitācijas līdzekļiem; šis komponents ieņem nozīmīgu vietu jēdziena „ideja” semantiskajā struktūrā. Idejas nozīmība saistāma ne tik daudz ar pašas idejas imanento vērtību, cik ar tās izvēsumu praktiskā sociālās un politiskās dzīves pielietojumā. Par šādu ideju notveršanas un pielietošanas specifiku, par to, ka idejas liodojušas gaisā un par to, ka *idejām ir spēks* runājuši arī citi filozofi, piem., L. Vitgenšteins un Dž. Ostins. To gan viņi darījuši intelektuālā peticībā, itin kā akcentējot savu necilo lomu proponēto ideju ģenerēšanā, lai gan patiesībā jau pats šo ideju notveršanas un piejaucesanas fakts uzskatāms par oriģinālu pienesumu ideju vēstures un vispār — civilizētības gara vēstures — attīstībai. Tas pats sakāms arī par Berlina devumu.

Berlina pētījumu imaginatīvā, fantāziju rosinošā daļa, viņa negaidītie salīdzinājumi pāri laikmetu un vēstures novilktajiem robežām, izvērstais skatījums uz rietumu civilizācijas attīstības vispārējo gaitu vedina apgalvot, ka, raksturojot Berlinu kā ideju vēstures etalonu, šīs vārdkopas saturiskais akcents liekams uz pirmo jēdzienu. Vēstures zināšanas (tīrās vēstures, ja tāda vispār pastāv) — politiskās kultūras, sociālo un garīgo procesu vispārējā faktoloģija ir, protams, primāra nepieciešamība, lai jēlkāds pētījums vispār tiktu veikts. Taču saistībā ar Berlina pieeju un ideju vēsturi vispār priekšplānā izvirzās filozofiskais, ja vēlaties, metafiziskais, vai arī — ja vēlaties — analītiskais, vai varbūt vislabāk: valodfilozofiski analītiskais jautājums par to, kas vispār ir ideja? No kurienes idejas rodas un kur tās paliek, kad to vairs nav? Kā nodalīt vienu ideju no otras? Kuras idejas ir labas, pareizas un atbalstāmas un kuras nav? Un kāpēc? Kāpēc vienas idejas vai ideja iespaido miljonu cilvēku likteņus,

bet citas nogrimst aizmirstībā? Kurām idejām sekojam, tās skaidri apzinādamies (vai domājot, ka apzināmies), un kuras nosaka cilvēka dzīves veidu un rīcību negaidītu impulsu un nejausu un neizprotamu mērķu režīmā?

Visi šie vēsturfilozofiskie jautājumi ir pelnījuši atbildes un laika gaitā arī saņēmuši tās, gan metafiziski, gan socioloģiski, psiholoģiski, pragmatiski, fenomenoloģiski vai hermenētiski ietonētu risinājumu ietvaros. Un tomēr, katrā domātāju paaudzē tie aizvien tiek uzdoti atkal un atkal no jauna.

“Vienīgā lieta, ko varam izmainīt, ir vēsture, un ar to mēs pastāvīgi nodarbojamies” — ne bez zināmas ironijas un apspēlējot lingvistisko faktu, ka vārds “vēsture” attiecināms gan uz pagātnes notikumu kopumu, gan uz pētniecisko nodarbi šo notikumu atainošanā — sacijis pazīstamais britu reliģijpētnieks Niniāns Smarts (*Smart*). Vēstures un filozofijas (arī vēstures filozofijas kā filozofijas vēstures sadaļas) problemātika, kas Latvijas kultūras kontekstā pazīstama galvenokārt kā vācu ideālisma un romantisma turpinājums, anglofonajā pētnieciskajā vidē iedvesmu smeļas no D. Hjūma un Dž. S. Milla daiļrades. Hjūms latviešu lasītājam pazīstams lielākoties kā britu empīrisma iedibinātājs, taču, kā zināms, viņš ir arī apjomīgās vairāksējumu Anglijas vēstures autors, un šī iemesla dēļ nepārprotami uzlūkojams kā vēsturnieks un ideju filozofs vienlaikus. Šajā darbā līdzās detalizētai faktoloģijai par Britu salas iedzīvotāju vēsturi no pašiem senākajiem laikiem līdz pat viņa dienām rodama Hjūmam raksturīgā induktīvā un empīriskā pieeja sociālo un ētisko jautājumu izpratnē, veidojot specifisku vēsturfilozofisko metodoloģiju. Šo metodoloģiju — lielās līnijās — pārmantojusi arī britu 20. gs. historiogrāfija. Viens no pazīstamākajiem teorētiķiem, kas apcerējis vēsturfilozofisko problemātiku analītiskā manierē, ir Artūrs Danto (*Danto*). Darbā „Analītiskā vēstures filozofija” viņš risina vēstures filozofijas problemātiku, veidodams nošķirumu starp substantīvo

(esenciālistisko) un analītisko metodoloģiju un īpaši aplūkodams nozīmes jeb jēgas piešķiršanas iespējas atsevišķiem pagātnes notikumiem, kā arī apšaubīdams (faktiski noliedzams) šādas procedūras piemērojamību visai vēstures gaitai kopumā. Atsevišķu notikumu nozīme meklējama to šaurākā vai plašākā kontekstā, bet visas vēstures gadījumā šāds konteksts kļūst neinteligibls (bezsaturs, nelōģisks): “Izsmelšana pagātnes atainošana paredzētu izsmelšanas zināšanas par nākotni.” Pārfrāzējot pazīstamo loģikas nostādni: nav iespējams saskanīgi izveidot pilnīgu vēstures atveidojumu. Citiem vārdiem — mūsu zināšanas (vai, pareizāk sakot, to trūkums) par nākotni ierobežo mūsu zināšanas par pagātni. Šeit rodama, pēc Danto domām, “saite starp substantīvo un parasto vēsturi” un “šī iemesla dēļ analītiski interesējoties par vēstures konceptu [kā tādu], kaut vai pat tādā veidā, kādā tas tiek parasti lietots vēsturnieku sacerējumos — nevaram paiet garām substantīvai vēstures filozofijai”.² No šādas nostādnes Danto atvasina atziņu par vēstures pētījuma specifisko raksturu, kas vienlaikus ir gan zinātnisks, gan atšķiras ar ievērojamu patvaļīguma devu: “Vēstures filozofija ir intelektuāls monstros, sava veida “kentauris”, [...] kas nav nedz vēsture, nedz zinātne, lai arī atgādina pirmo, vienlaikus pretendējot uz otrās statusu.”³

Analītiskās vēstures filozofijas metodoloģijas iesaistījums Jesajas Berlina domas izklāsta sakarā attaisnojams tā iemesla dēļ, ka viņa redzējums organiski iekļaujas britu historiogrāfiskajā tradīcijā un jo īpaši analītiskās filozofijas ietekmētajā filozofisko ideju vēstures traktējumā. Berlins šeit parādās kā attiecīgajā tradīcijā izglītojis un šo tradīciju tālākvirzošs domātājs. Īpaša metodoloģiska radniecība viņu saista ar tādiem analītiķiem (plašākā nozīmē) un filozofijas vēstures autoritātēm kā B. Rasels, A. Aiers, K. Poppers u.c. Vispār visā Berlina pieejā skaidri nolasāmi analītiskās filozofijas metodoloģiskie pamatuzstādījumi, no kuriem izriet viņa mācības

saturiskie secinājumi. Šie secinājumi iegūti, izmantojot pilnīgi jaunu konceptuālo instrumentāriju, kura dažādās variācijas reducējamās uz divām galvenajām nostādnēm — uz doktrīnu par monisma/plurālisma nošķirumu un uz koncepciju par “divām brīvībām” — mācību, kas uzrāda tā saucamās pozitīvās un negatīvās brīvības atšķirības un kopsakarības. Abi šie analīzes instrumenti ir Berlīna jaunieviešums un to pielietojums plašā ideju vēstures faktoloģijas diapazonā rezultējies visai negaidītos un dažkārt pat šķietami ekstrēmās secinājumos par rietumu domāšanas attīstības vispārējām līnijām. Tas atstājis iespaidu uz atsevišķu kultūras periodu un atsevišķu gara darbinieku vērtējumu, izsaucot plašu polemiku akadēmiskajā vidē. Berlīns pats šajā polemikā labprāt iesaistījies, argumentēti atspēkodams viedokļus, kuros viņam pārņemts vēsturiskais indeterminisms, ētiskais relativisms, voluntarisms un citādas ievirzes. Kopējā Berlīna pieejas apoloģija saistāma nevis ar kādas vienas atsevišķas tēzes apstrīdēšanu tā vai cita pagātnes domātāja izvērtējuma sakarā, bet gan ar definitīvas („vienreiz par visām reizēm”) atbildes sniegšanas principiālās neiespējamības atzīšanu (vienlaikus neiespējot epistemoloģiskā bezcerībā).

Berlīna īpašās atbildes saturiskais kodols meklējams, šifrējot vienu no viņa mācības galvenajiem jaunievedumiem — tēzi par monisma/plurālisma dihotomiju. Šīs tēzes kopsavilkums ir tāds, ka vienas, galīgās, nemainīgās un nemaldīgās atbildes uz vēsturfilozofiskiem jautājumiem vispār nav, tāda principā nav iespējama. Šāda nostādne pašsaprotami izriet no analītiskās filozofijas vispārējās antiesenciālistiskās ievirzes. Berlīna izpildījumā antiesenciālistisms (nostādne, kas necenšas ietiekties parādību būtībā, vairāk akcentējot empīriski tveramos vai kā citādi apziņā fiksējamās objektīvo vai subjektīvo faktoru radītos domāšanas dotumus) izpaužas kā ideju lomas paradoksālās iedabas uzstādījums. No vienas puses — idejām piemīt

reāls ietekmējošs spēks, un tajā pašā laikā tās nav uzlūkojamas kā pārļaičīgas, pāri konkrētai sociālai videi stāvošas garīgas noteiksmes. Esejas “Divi brīvības jēdzieni” preambulā Berlīns runā par ideju nekontrolējamo iespaidu un neatvairāmo spēku, atsaucoties uz Ruso, Fihtes un Šellinga pareģojumiem, kā arī pieminot to, ka Heine brīdināja frančus, lai tie nenovērtē par zemu idejas spēku, un nosaucot Kanta “Tīrā prāta kritiku” par zobenu, ar kuru nocirsta galva vācu deismam. „Filozofiski jēdzieni, kas izauklēti profesoru kabinetu klusumā,” — Berlīns rezumē — “var iznīcināt civilizāciju.”⁴ Ideju spēka noteiksmi šajā konkrētajā gadījumā Berlīns lieto kā vispārēju retrospektīvu vērtējumu par noteiktu intelektuālo procesu izraisītām politiskām kolizijām. Tas pilnībā sabalsojas ar substancionālās jeb esenciālistiskās vēsturfilozofijas izpratni par dižu ideju un izcilu personību lomu vēstures virzībā. Tomēr Berlīna argumentācijas gadījumā būtu nepareizi neievērot šīs tēzes saistību ar specifisko valodfilozofisko iestādni par valodas spēku, kas teorētiski formulēts, piem., Dž. Ostina idejā par valodas perlokutīvo iedabu. Nošķirums starp tradicionālo, substantīvo redzējumu un Berlīna specifisko pieeju ideju spēka izpratnē saistāms ar viņa ļoti rezolūto, intelektuāli augstvērtīgo un emocionāli iedarbīgo vērtēšanu pret jebkādiem centieniem aplūkot ideju ietekmi (un līdz ar to vēstures virzību) kā vienīgās pareizās (ītin kā jau iepriekšzināmās, tikai pagaidām vēl neatklātās) patiesības izklāstīšanu. Frontāli uzbrukumi monismam — domai par to, ka ir kāda viena vispārīga ideja, kas būtu vienīgā un pareizā, sastopami gandrīz vai ikvienā Berlīna esejā. Daudzākārt variēta un atkārtota arī ideju plurālisma tēze par vērtību daudzveidību, par to, ka vērtības, no kurām cilvēki vadās savos ikdienas lēmumos, ir dažādas un daudzas (ļoti, ļoti daudzas) gadījumos pilnīgi nesavienojamas. Esejas “Divi brīvības jēdzieni” nobeiguma sadaļa tieši tā arī saucas “Vienīgais un daudzais”. Tajā sniegta viena no tipiskākajām

Berlina pasāžām, kas satur monisma nosodījumu: “Ir kāda pārliecība, kura vairāk par jebkuru citu ir atbildīga par indivīdu upurēšanu uz lielo vēstures ideālu (taisnīgums, progress, nākamo paaudžu laime, svētā misija, tautas, rases, šķiras vai pat pašas brīvības emancipācija) altāriem un kura prasa indivīdu upurus sabiedrības brīvības labā. Tā ir pārliecība, ka kaut kur — pagātnē vai nākotnē, individuālā domātāja dievišķā atklāsmē, vēstures vai zinātnes atzinumos vai nesamaitāta, krietna cilvēka vienkāršajā sirdī — ir atrodams galīgais atrisinājums. Šī senā ticība balstās uz pārliecību, ka visas pozitīvās vērtības, kurām cilvēki ir ticējuši, noteikti galu galā ir savienojamas un varbūt pat savstarpēji rada cita citu.”⁵

Doma par ideju plurālismu izriet no tās bezgala daudzveidīgās vēsturiskās realitātes, kas virzījusi civilizācijas gaitu, un tā attiecināma arī uz ideju vēsturnieka misiju. Ideju vēstures pētnieka uzdevums — noķert, nofiksēt to vienīgo, singulāro domu, kas atšķiras no citām un pārliecināt lasītāju/klausītāju, ka šī ir īstā, vajadzīgā, tā, kura pelnījusi uzmanību vairāk nekā citas. To varētu dēvēt par ideju relevanci un par pētnieka attieksmes paušanu šīs relevances sakarā. Pagātnes gara darbinieku paustās domas, viņu izteikumi, apsvērumi, argumentācija un secinājumi kļūst par idejām (ideju vēstures nozīmē) tad un tikai tad, kad pētījumu autors spēj parādīt šo domu nozīmīgumu tagadnes situācijai. Šādā nozīmē ideju vēsture ir aktīvi retrospektīva — tā aplūko notikumus itin kā atpakaļgaitā — izgaismo pagātnes faktus, vadoties no šodienas aktualitātēm. Tekstam, kas pretendē uz piederību ideju vēstures žanram, ja sekojam Berlina piemēram, jābūt spējīgam atsaukties uz lasītāja/klausītāja urdošajiem tīcinājumiem: “Nu un tad?”, “Kas no tā izriet?”, “Kādēļ man manā pašreizējā situācijā to būtu vērts zināt?” un tamlīdzīgi. Ja teksts iepazīstina lasītāju tikai ar faktiem bez šādas imaginatīvas, šodienas lasītāju uzrunājošas interpretācijas, tas var būt uzteicams kā fak-

toloģisks pienesums ideju vēstures pētniecības uzsākšanai. Nobriedušā stāvoklī ideju vēstures tekstam būtu jāspēj aizraut, ieintrigēt lasītāju, uzrunājot viņu mūsdienīgas, aktuālas problemātikas kontekstā — tā, kā to prot Berlins. Tāpēc ideju vēstures žanrā interpretācijai savā ziņā jāiet pa priekšu pašiem faktiem, citiem vārdiem, interpretācijas filozofiski ideoloģiskajam uzstādījumam jābūt skaidri nolasāmam attiecībā pret faktu atpazīšanu un atlasī. Berlina gadījumā viņa humānā, liberāli demokrātiskā cilvēka tiesības un cieņu apliecinošā, indivīda un sabiedrības attiecības sabalansējošā filozofiskā antropoloģija veido nepārprotamu uzstādījumu visām viņa ideju vēstures žanru esejām. Sniegsim piemēru.

Esejā par Džordžu Sorelu (*Georges Sorel*) — plašākam lasītāju lokam mazāk pazīstamu marksistiskā sociālisma pārstāvi, Berlins, ieintrigējis lasītāju ar visai pretrunīgajiem vērtējumiem, ko šim mazzināmajam autoram veltījuši viņa laikabiedri un komentētāji, raksta: “.. Es necentišos sniegt atbildes uz visiem šiem jautājumiem. Es vienīgi vēlos izteikties par viņa [Sorela] galvenajām idejām un, lietojot daudzkārt izmatoto izteikumu, — par šo ideju relevanci mūsu laikmetam.”⁶

Kur Berlins saskata Sorela nozīmīgumu sava [Berlina] laika situācijai un ar kādu līdzekļu palīdzību centīsies izlobīt to no paša Sorela, viņa sāncenšu un komentētāju tekstiem?

“Lai saprastu tādus domātājus kā Sorels” — saka Berlins, — “ir svarīgi notvert viņu uzskatu centrālo pavedienu jeb tēlu (kurš var būt arī tikai impliciti nojaušams); tas pat ir vēl svarīgāk, nekā aplūkot pašus spēcīgākos argumentus, ar kuru palīdzību šie domātāji aizstāvējuši savus uzskatus vai noraidījuši reālos vai iedomātos iebildumus pret tiem.”⁷

Ideju notveršanas sakarā nozīmīga loma ir analītiskajam priekšstatam par valodas ambigvitāti un līdz ar to par nepieciešamību

raudzīties pēc semantiskiem nošķirumiem, kuri pārveido atsevišķu valodas vienību nozīmes saistībā ar konkrētās valodas lietošanas situāciju. Šo īpašību analītiskajā tradīcijā dažkārt apraksta ar šekspīrisko metaforu (no V. Šekspīra drāmas “Vētra”) kā *sea-change* — jūras ainavas pārvērtības, mainoties laika apstākļiem.

Visas Berlina ideju vēstures esejas balstītas sākotnēji nemanāmu nošķirumu notveršanas un apcerēšanas prasmē. Kā spilgtāko piemēru šajā ziņā varētu minēt divu brīvības jēdzienu koncepciju, kurā izpratne par negatīvo un pozitīvo brīvību nav pakļaujama scientiski redukcionistiskam *vai nu vai* nodalījumam, bet prasa aktīvu domas līdzdarbošanos, piemērojot proponēto nošķirumu atbilstoši konkrētajai vēsturiskajai, ideoloģiskajai, sociāli ētiskajai situācijai. Divu brīvību sakarā Berlina ieviestais nošķirums ir tipiski ambigviouzs valodfilozofiskā izpratnē; tas nodala tādas brīvības koncepta daļas, kuras nevar uzskatīt par atsevišķām kāda vienota veseluma daļām. Tās pārklājas viena ar otru, var aizstāt viena otru, izaug viena no otras. Tās nav viena jēdziena atšķirīgas nozīmes leksikogrāfiskā izpratnē. Šo nozīmju kontūras ir izplūdušas un uzvedas gluži kā jūras ainava mainīgos laika apstākļos — itin kā paliekot iepriekšējai un tomēr izmainoties līdz nepazīšanai. (Šis princips noformulēts arī Vitgenšteina valodspēju koncepcijā.)

Mācību par diviem brīvības jēdzieniem Berlins attīstīja inaugurācijas lekcijā, stājoties profesora amatā, un tās pārstrādāta un papildināta versija kļuvusi par standarta tekstu. Ideju vēstures valodfilozofiskais uzstādījums skaidri nolasāms šīs lekcijas preambulā, kurā, raksturojot politisko teoriju kā morālās filozofijas atzaru, Berlins iesāk ar „morālo jēdzienu atklājumu un pielietojamu politisko attiecību sfērā”. Viņš uzsver, ka „politiskie vārdi, jēdzieni un darbības izprotami tikai kopējā kontekstā ar jautājumiem, kuri šķir to lietotājus citu no cita”⁸. Tādējādi tiek uzsvērts, ka abstrakto jēdzienu

lietojumā nav jāvadās no kādas mūžīgas un nemainīgas substancionālas šo jēdzienu nozīmes, bet gan jāpaļaujas uz esošo lietošanas tradīciju, kas atklājama vien dažādu diskursu salīdzinājumā. Izvirzījis apspriešanas centrā „seno politikas pamatjautājumu” — par pakļaušanos un piespiešanu (citiem vārdiem — varas jautājumu, kas lekcijas lasīšanas laikā aukstā kara apstākļos bija divu sistēmu precīņas jautājums numur viens un visai īpatnēji, kaut citādā griezumā — kā valdošās elites un sabiedrības atsvešinātības jautājums — turpina mulsināt Latvijas sabiedrisko domu arī šodien), Berlins piedāvā “papētīt šo aspektu dziļāk”. Viņa izpildījumā tas nozīmē brīvības jēdziena detalizētu valodfilozofisku analīzi — tā nozīmes atklāšanu ar konkrētiem piemēriem noteiktās saziņas un dzīvesdarbības situācijās. Līdztekus vārdam “brīvība”, kura semantisko netveramību Berlins gatavojas uzrādīt, viņš atzīmē tipiskā valodfilozofiskā manierē šī jēdziena līdzību ar citiem dažādās filozofijas un morāles mācībās ne mazāk bieži lietotiem vārdiem, tādiem kā “laime”, “krietnums”, “daba” vai “realitāte”. No valodfilozofiskā viedokļa problēma ar šāda veida abstrakcijām nav meklējama apstākļi, ka to izsakiem šiem jēdzieniem būtu noteikts skaits atšķirīgu nozīmju, bet gan apstākļi, ka to lietojuma references nav skaidri nedefinējamas un ka propozīcijām, kas satur šādus jēdzienus, nav nosakāma patiesuma vērtība. Tie ir tik itetilpīgi, amorfi vārdi, saka Berlins, ka grūti atrast interpretāciju, kurai tie neatbilstu. Šī iemesla dēļ kļūst saprotama turpmākā Berlina taktika, negrasoties apcerēt “nedz šī daudznozīmīgā vārda vēsturi, nedz tos vairāk nekā divsimt nozīmju skaidrojumu, kurus fiksējuši ideju vēsturnieki”⁹. Tā vietā Berlins piedāvā konstruēt divus (tikai divus, jo iecerēto analīzes mērķu sasniegšanai — jaunas vēsturfilozofiskas izpratnes proponēšanai — ar to, acīmredzot, pietiks) nozīmju laukus, jo tie, viņaprāt, ir galvenie, “aiz kuriem slēpjas krietna tiesa cilvēces bijušās un, uzdrošinos

teikt, — saka Berlins, “nākamās vēstures”. Nosaucis proponētos jēdzienus attiecīgi par pozitīvo un negatīvo brīvību un īpaši uzsvēris to kopīgo vēsturisko izcelsmi (un tādējādi to nošķiramību un arī nenosšķiramību, citiem vārdiem — ambigvitāti: “abi šie jautājumi ir nepārprotami atšķirīgi, kaut arī atbildes uz tiem var daļēji sakrist”), Berlins nesteidzas dot definīcijas, bet ievada lasītāju konkrētu piemēru un praktisku risinājumu aprītē, cilvēka brīvības un nebrīves ilustrēšanai. Situācijas, apstākļi, nodomi, sirdsapziņa, vienlīdzība, nevienlīdzība, mērķi, izpausmes, cilvēka daba, taisnīgums, ekspluatācija, individuālā brīvība, kolektīvā viduvējība — tie ir tikai daļa no tradicionālajiem sociālajiem un morālfilozofiskajiem jēdzieniem, kuri tādējādi iegūst noteiktu sakārtotību (lai arī ne scientiski loģicistisku sistēmiskumu) Berlina piedāvātajā divu brīvību nošķiruma ietvaros.

Tomēr izrādās, ka šādas sakārtotības panākšana nav bijis vienīgais Berlina veiktās analīzes mērķis un uzdevums. Faktiski ir izveidots tikai saturiskais pamats viņa proponētās filozofiski nozīmīgās atziņas izvēšanai, proti — oriģinālajai domai par šo abu brīvību — gan negatīvās, gan īpaši pozitīvās brīvības iespējam degradēties, pārvērsties savos pretstatos, perversēties. Arī šo iespēju Berlins dara lasītājam zināmu ar daudziem empīriskiem piemēriem. Brīvs cilvēks (negatīvās brīvības nozīmē) ir tāds, “kas nav piesiets pie koka”; pozitīvā brīvība izsecināta no tādām ikdienišķiem apgalvojumiem, kā “esmu brīvs tad un vienīgi tad, ja plānoju savu dzīvi saskaņā ar paša gribu”, “vēlos būt subjekts nevis objekts” u.tml. Atbilstošo nostādņu ilustrēšanai izmantots plašs morālās un politiskās filozofijas domas arsenāls, sākot no antīko domātāju nostādnēm līdz renesanses, apgaismības un romantisma dižēnāko prātu postulējumiem cilvēka brīvības sakarā. Galvenie Berlina secinājumi attiecināmi gan uz negatīvās brīvības pamatprasību neapstrīdamo nepieciešamību cilvēka cieņas pilnai esamībai (šo aspektu vairāk tiecas uzsvērt

egalitāriski, sociādemokrātiski tendēti interpretētāji), gan uz pozitīvās brīvības pārspēlējumu bīstamo raksturu, kas, kā parāda divdesmitā gadsimta totalitāro varu vēsture un arī pēdējā laika globalizācijas gaita, var kļūt par liberālās ideoloģijas spožumu un postu.

Zīmīgi, ka brīvības jēdziena izkroplošanas iespējas Berlins saskata gan racionālisma, gan iracionālisma nostādnēs. Viņa nesaudzīgā kritika vērsta gan pret scientisko, kailo racionālismu (vienlaikus uzsverot prāta suverēno nozīmi), gan arī pret iracionālā romantisma piekopto cilvēka patības un indivīda unikālās būtības glorificēšanu (lai arī atzīstot, ka tieši šis romantisma elements dažkārt netieši veicinājis liberālas brīvības principu iedibināšanu).

Rezultātā: brīvība, arī pozitīvā brīvība ir ne vien cēls, bet arī viltīgs jēdziens. Tā ir kā abpus griezīgs zobens un šī jēdziena lietošanā jo īpaši jāvadās no konkrētās vēsturiskās situācijas izpratnes. Tas ir domāšanas instruments, kuras lietojumā vienmēr jāvairās no amorfiem vispārinājumiem, tos noenkurojot konkrētā empīriskā pieredzē.

Un tomēr Berlina proponētā pieeja nav vēsturiskais relativisms, nav ētiskais situatīvisms vai morālais ņeganums. Par to lasītājs var pārliecināties daudzajās pasāžās, kurās Berlins uzstājās pret totalitārisma brīvības ierobežojumiem. Brīvības jēdziena lietojums allaž prasa tā lietotāja pārliecības paušanu saistībā ar cilvēka dabas pamatvērtību izpratni, ar racionālo un iracionālo (emocionālo) elementu klātesamības atzīšanu cilvēka struktūrā, ar fantāzijas un imaginācijas nepieciešamību idejiskās situācijas attainojumā.

Augstāk sniegtajos vērtējumos par Sorelu, tāpat kā citās esejās, redzam, ka Berlina, kā ideju vēsturnieka, heirstisko instrumentu klāstā nozīmīgu vietu ieņem tādi hermeneitiski skaidrojami jēdzieni kā “tēls”, “domas centrālais pavediens”, “netieši nojaušamā attieksme”, “intuīcija” un tamlīdzīgas fenomenoloģiski ietonētas nostādnēs. To subjektīvistiskā rakstura dēļ Berlins ticis kritizēts

par relativismu un vēsturisko indeterminismu, pret ko, savukārt, argumentēti iebildis vairākos tekstos, tai skaitā ievadā vienam no "Četru eseju" izdevumiem. Taču tieši šis subjektivistiskais raksturs padara Berlina ideju vēstures pētījumus personiskus un relevantus, tas ļauj skatīt aplūkojamā domātāja pozīciju no mūsdienīgam lasītājam nozīmīga skatu punkta. Līdzīgā veidā, lai atklātu Makjavelli uzskatu oriģinalitāti, Berlins tiecas saskatīt to, ko citi autori, kas rakstījuši par ievērojamo itāļu domātāju, viņaprāt, nav spējuši izdarīt. Plašajā pētījumā par Makjavelli, kas uzrakstīts 1953. g., Berlins ar vēsturniekam pienācīgu pedantismu, tāpat kā Sorela gadījumā, kompetenti iepazīstina lasītāju ar līdzšinējiem Makjavelli dzīves un darbības pētnieku atzinumiem. Viņš pievērš uzmanību arī tam paradoksālajam faktam, ka, lai arī Makjavelli izteiksmes stils ir pietiekami skaidrs un labi saprotams, šis apstāklis nav bijis par šķērslī, lai viņa komentētāji nepaustu diametrāli pretējus viedokļus pat tad, kad ir vienojušies vispārējā Makjavelli nopelūmā, dēvējot viņu par *sātana advokātu* un tamlīdzīgi. Tāpēc "[...] ir noteikti nepieciešams vēl kaut kas cits, lai izskaidrotu gan tās nepārejošās šausmas, gan viedokļu daudzveidību, kāda valdījusi komentētāju vidū".¹⁰

Makjavelli idejiskā devuma oriģinalitāti, šo kaut ko citu Berlins proponē saskatīt faktā, ka Makjavelli "radikāli izmainījis politisko diskursu, viņš atteicies no tā, ko varētu dēvēt par sava laikmeta intelektuālajiem iepriekšpieņēmumiem, kuri vienlīdz dominējuši gan kristīgi baznīciskajā, gan humanitāri sekulārajā vidē — filozofiski teoloģiskajiem iepriekšpieņēmumiem, uz kuriem balstījusies juridiskā, politiskā, ētiskā un sociālā doma".¹¹

Šeit rodama Berlina koptās ideju vēstures filozofiskā pamatojuma sāls. Pāreju uz modernā laikmeta diskursu visos šajos jautājumos Berlins raksturo kā atteikšanos no esenciālistiskiem un teleoloģiskiem priekšstatiem, kas iegūlušī rietumu filozofijas ontoloģiskajos un epistemoloģiskajos risinājumos:

"Bet — un tas ir pats svarīgākais — [Makjavelli darbos] nav atrodamas nekādas platoniskās un aristoteliskās teleoloģijas pēdas, nekādas norādes uz kādu ideālu lietu kārtību, ne uz kādu doktrīnu par cilvēka vietu lielajā esamības ķēdē, kas tik ļoti interesēja renesanses domātājus. [...] Te neatradīsiet neko no tā, ko Popers nodēvējis par esenciālismu, nekādas *a priori* patiesības, kas tieši atklājas prātam vai intuīcijai par cilvēka vai sociālo grupu attīstību kādā noteiktā virzienā, tiecoties pēc mērķiem, kurus viņos iedēstījis vai nu Dievs vai daba."¹²

Un vēl — Jesaja Berlins rezumē: "[Makjavelli] metode un viņa darba tonalitāte ir empīriskā."

Berlina pieeja ideju vēstures pētījumam, ko esmu nosaucis par filozofiski imaginatīvu, fantāziju rosinošu tagadnes problēmu ģenerētu retrospekciju par nozīmīgām garīgās dzīves kustībām pagātnes viedokļu veidotāju darbos, piedāvā plašas iespējas lasītāja aktīvai līdzdarbībai. Tas, vai Berlina piedāvātie secinājumi būs pieņemami vai nē, vai plašās vēsturiskās domu attīstības vīzijas raisīs iebildumus, vai nodrošinās kvalificētu akceptu, lielā mērā veidosies no lasītāja vispārējās intelektuālās un emocionālās ievirzes mūsdienīgu aktualitāšu vērtējumā. Tāpēc pieļauju, ka var pastāvēt arī gluži citādas konfigurācijas ideju vēstures faktu savstarpējā izkārtojumā un sa spēlē — tādas, kuras atbilst citādi pētnieka (un lasītāja) eksistenciālajai pasaules izjūtai vai temperamentam. Berlins visai bieži norāda uz temperamenta un emocionālo stāvokļu lomu, uz vispārējo dzīves uztveri, uz pesimistiskas, optimistiskas, utopiskas vai lietišķas domāšanas ievirzes nozīmīgumu ideju vēstures attīstībā un pētniecībā — tajā procesā, kurā atsevišķu domātāju viedokļi kļūst par idejām. Filozofiski vispārinātākā diskursā šo fenomenu varētu dēvēt par ideju vēstures pētījuma antropoloģisko pamatni. Kanta izvirzītais jautājums — kas ir cilvēks? — ir klātesošs visās Berlina ideju vēstures esejās, un daudzos gadījumos tas izgaismots priekšējā

plānā. Tas īpaši sakāms par darbiem, kas apkopoti krājumā "Cilvēciskuma greizais koks".

Berlins uzsver, ka "visinteresantākais izpētes objekts cilvēkam ir pats cilvēks", un pastāv uz to, ka visi lielie filozofijas jautājumi izriet no cilvēku dzīvesdarbības prozaiskām nostādnēm. Visas klasiskās filozofiskās doktrīnas — par to, kas ir indivīda brīvība un pakļaušanās autoritātēm, kas ir varas laicīgums un teokrātija, kas ir minoritāšu tiesības, sabiedrības funkcionālisms un centralizācija, kāda ir egoisma un altruisma sabalansētība cilvēka apziņā un rīcībā un tā tālāk un tā joprojām, saistāmas ar izpratni par to, kādas ir cilvēka intereses, un izriet no tā, ko viņš/ viņa sagaida no dzīves. Šie visi jautājumi ir "būtiski dzīves ievirzei" — saka Berlins. Un konstatē, ka visu iepriekšējo piedāvājumu principiālais trūkums ir tas, ka nav saskatīts, ka „cilvēka dilemma ir loģiski neatrisināma”.

Atziņa par to, ka cilvēka dilemma ir loģiski neatrisināma, ir ļoti nozīmīga Berlina mācības sastāvdaļa. Šāda nostādne izriet no analītiskās ievirzes, pietiekami dāsni pieļaujot arī cilvēka situācijas iracionālo komponentu apcerēšanu, rēķinoties ar tiem kā ar neizbēgamu ļaunumu. Dažkārt Berlins apzīmē šādu stāvokli ar jēdzienu "*predicament*". Piem., darba "Divi brīvības jēdzieni" noslēguma daļā, kur Berlins rezumē savu divējādo attieksmi pret brīvību un runā par iemesliem, kas neļauj realizēt pozitīvo brīvību augstvērtīgās ideālās prasības, viņš raksturo šos iemeslus, lietojams jēdzienu "*predicament*". Tieši šis apstāklis, Berlinaprāt, piešķir īpašu vērtību izvēles aktam, jo tikai aplūkota kā neiespējamība brīvība kļūst „galamērķis, nevis pārejoša nepieciešamība, ko rada mūsu juceklīgie priekšstati un iracionālā nesakārtotā dzīve, sarežģītais stāvoklis (*predicament*), kuram kāds brīnumlīdzeklis reiz varētu pielikt punktu”.¹³

Jēdzienu "*predicament*" Berlins lieto daudzkārt un ļoti dažādos kontekstos, tāpēc, iespējams, cenšoties atklāt viņa antropoloģiskās domas nostādnēs, to varētu uzlūkot par

sava veida *terminus technicus*. (Lai gan vispār šis vārds angļu valodā parasti tiek lietots bez īpašas terminoloģiskas slodzes). Tā ir cilvēka dabas fundamentāla iezīme, ko Berlins marķē arī ar tādiem jēdzieniem kā skarbie fakti (*brute facts*) u.c. un kas izsecināma no personisko un sociālo attiecību samezģlojumiem un to izpausmēm cilvēces gājumā. Pastiprinātu vērību nojēguma "*predicament*" valodfilozofiskai analīzei Berlins pievērš "Divu brīvību" esejas IV nodaļā, (135. un tālākajās lappusēs). "Atbilstoši šim viedoklim tas pats cilvēka kļūmīgais stāvoklis — nesaskaņa starp mūsu plašajām iecerēm un trūcīgajiem līdzekļiem — ir vainīgs daudzās pasaules ciešanās un netaisnībā." (36.–37. lpp.) Ideju vēstures piemērus šādu filozofisku noskaņu paudumam Berlins sniedz dāsnā izšķērdībā, min gan Tolstoju un kviētistus, gan Gibsonu, Kārlailu un pat Trocki, sadalīdams viņu viedokļus — sev raksturīgajā manierē — divās grupās: ("tā patiesībā ir nevis viena, bet divas tēzes"), kuras, imaginatīvi izanalizējot, rezumē: "Ļoti iespējams, ka abas šīs tēzes ir patiesas. Un iespējams arī, ka abas tās izriet no tās pašas pesimistiskās pārliecības par cilvēka vājumu un nevarību gan domās, gan rīcībā." (138. lpp.) Un tomēr — pēdējā analīzes instancē Berlins parādās kā tipisks valodfilozofisks empīriķis: "Pārsprīdīsim ikdienišķu cilvēku ierastās domas šajā jautājumā" — viņš aicina un nonāk pie secinājuma, ka iepriekšējos teorētiskajos pārsprīdumos esam "iekrituši pašu liktajos slazdos". "Kaut kur antimoralizācijas argumentos, acīmredzot, slēpjas kāda liktenīga kļūda." (139. lpp.) Gala secinājums no šīs visai sarežģītā jautājuma analīzes tomēr paliek sekojošs: ideju vēstures pētnieka pienākums un nepieciešamība ir ieņemt noteiktu nostāju, un tajā pašā laikā — necensties nostāties moralizētāja pozā: "Aicinājums vēsturniekiem aplāpēt pat to morālā vai psiholoģiskā skatījuma vai vērtējuma minimālo pakāpi, kura ir neizbēgama, aplūkojot cilvēkus kā būtnes ar mērķiem un motīviem (nevis tikai kā cēloniskus

faktorus notikumu virknē), manuprāt, radies, jaucot humanitāro zinātņu mērķus un metodes ar dabaszinātņu mērķiem un metodēm.” (143. lpp.)

Plašākā tvērumā antropoloģiskā tēze par cilvēka kļūmīgo stāvokli iespējami labi sabalsojas ar judeo-kristīgo priekšstatu par radīšanu un krišanu un radikāli atšķiras no zoroastriski-maniheiskā dualisma par labā un ļaunā substancionālo ekvivalenci. Pieļauju, ka abu nostādņu sajaukšana un nepietiekamā konceptuālā nošķiršana varētu būt uzlūkojama par vienu no mūsdienu ētiskās domas un praktiskās moralitātes jucekļa iemesliem. Lai arī šī jautājuma apcerējums būtu cita prātojuma uzdevums, Berlina mācības vispārējā tonalitāte par ētiskās dilemmas neatrisināmo raksturu dotu šādam pētījumam nepieciešamo konceptuālo ietvaru. Berlins jau ne tikai konstatē faktu, bet ar visu savu analītiskās sagatavotības un ideju vēstures erudīcijas patosu piedāvā konkrētus teorētiskus un praktiskus risinājumus:

“Tāpēc izeja jāmeklē, — saka Berlins, — kādā loģiski nesakārtotā, elastīgā un pat nedefinējamā kompromisā. Katrai situācijai vajadzīga sava konkrētā taktika, jo no greizā cilvēciskuma koka, runājot Kanta vārdiem, nekas taisns vēl nav pagatavots. Tāpēc [mūsu] laikmetam vajadzīgs nevis (kā mums bieži apgalvo) vairāk ticības un stiprāka vadība, vai zinātniska organizētība. Drīzāk ir otrādi, tam vajadzīgs mazāk fanātiskas dedzības, vairāk gaišas skepses.”¹⁴

Atziņa par to, ka “cilvēka dilemma ir loģiski neatrisināma”, kā arī aicinājums veidot “kādu loģiski nesakārtotu elastīgu kompromisu” nebūtu uzlūkojams tikai kā ievērojama humānista emocionāls pamudinājums vien. Tas ir racionāli argumentēts un teorētiski noformulēts viedoklis. Šāda sociāli ētiska nostādne izriet no specifiskajiem antropoloģiskajiem priekšstatiem, kuri, savukārt, pastarpinātā veidā ietiecas Berlina mācības ontoloģiski epistemoloģiskajās pamatnostādnēs. Jo Berlina filozofiskās domāšanas

maniere ir turpinājums britu analītiskā empīrisma tradīcijai, no kuras viņš kā profesionālis nācis, kuras veidošanā bijis līdzdalīgs un kuras ietvaros kļuvis, kā atzinis vienā no savām pēdējām intervijām, par “ķeceri, lai arī draudzīgu ķeceri”.

Berlina agrinie filozofiskie sacerējumi liecina par viņa kompetenci un savdabību, risinot atsevišķus analītiskās filozofijas jautājumus atbilstoši trīsdesmito gadu teorētiskajām aktualitātēm (verifikacionisma problemātika u.c.). Savukārt ideju vēsturei veltīto sacerējumu izpēte varētu vairāk liecināt par viņa domu gaitas atbilstību tā sauktās ikdienas valodas filozofijas jeb lingvistiskās filozofijas tradīcijai. Berlina kopto ideju vēstures metodoloģiju varētu nodēvēt par valodfilozofisko empīrismu, norobežojot to no kailā faktoloģiskā empīrisma, kāds izriet no tradicionālā, banālā empīrisma/rajonālisma pretstatījuma. Ne velti ievadā “Četru eseju” izdevumam Berlins, skaidrojot savu izpratni par vērtībām un par to pētīšanas iespējamību, lieto daļēja empīrisma apzīmējumu.¹⁵

Berlina valodfilozofiskais empīrisms izpaužas viņa pētījumos viscaur klātesošajā nostādnē, ka ideju vēstures fakti meklējami cilvēku dzīvesveidā, ikdienišķajā cilvēku stāvoklī, lielu nozīmi piešķirot arī tam garīgajam, emocionālajam satvaram, kas pastarpināti gūstams no pētāmajiem pagātnes domātāju tekstiem.

Augstāk minētā “draudzīgā ķecera” metafora attiecībā pret savām agrīno gadu valodfilozofiskajām aktivitātēm ir pietiekami apjomīga, lai tajā ietilpinātu Berlina ideju vēsturei veltīto tekstu analītiskās kvalitātes — izteiksmes precizitāti, pausto domu savstarpējo saskaņotību, atsauču materiāla gaumīgo izkārtojumu, iegūto secinājumu decento nepārprotamību. Tajā pašā laikā viņa mācības īpašā iezīme ideju vēstures pētījumos parādās kā atteikšanās no scientiska loģicisma, no sausa bezpersoniska racionālisma, no centieniem priekšstatīt pagātnes domātāju darbus atrautībā no cilvēka dabas

un ideju virzības iracionālajiem dzinūļiem. Tieši pretēji — visās Berlina esejās, bet jo īpaši tajās, kas veltītas domātājiem, kuri spilgti atsedz cilvēka dvēseles “nokturnālo pusi”, Berlins velta dziļi izprotošus (un, ja vajadzīgs — nosodošus) komentārus (piem., “Žozefs de Mestrs un fašisma sākotne” un citi sacerējumi).

Galvenie teorētiskie secinājumi eiropeiskās domas attīstības racionālistisko un iracionālistisko elementu sakarā izsakāmi ar augstāk minēto antropoloģisko metaforu par “greizo koku”. Šāda varētu būt Berlina *diagnosis* jeb izpratne par cilvēka dabu, uz kuras balstās viņa ideju vēstures studijas. Šī diagnoze sasaista berliniskās ideju vēstures interpretācijas pietiekami vienotā (un tajā pašā laikā arī pretrunīgā) veselumā. Tā nav stingri sistēmiska nedz šī jēdziena scientiskā, loģiski pozitivistiskā nozīmē, nedz arī metafiziskā izpratnē kā dižena tirā prāta celtne; tā vairāk saskaņojas ar valodfilozofiskās analīzes empiriskajām nostādnēm, piemērojot tās ideju vēsturei kā dažādu naratīvu secīgu izmaiņu un vispārējas pēctecības pētniecībai.

Kas attiecas uz *pharmakon* jeb Berlina ieteiktajām zālēm cilvēka un cilvēces situācijas uzlabošanai, viņa piedāvājums nolasāms no augstāk minētā, ļoti konkrētā padoma, kas pausts pirms vairāk kā sešdesmit gadiem sniegtajā un, manuprāt, arī šodienas apstākļos ne mazāk noderīgajā ieteikumā kultivēt sevī “vairāk gaišas skepses”. Vairāk gaišas skepses, veselīgas filozofiskas ironijas un reālistiska skatījuma uz notiekošajiem procesiem — iespējams, ka tieši šo īpašību pietrūkst Latvijas politiskajai kultūrai, kurā dažkārt dominē utopisks sentimentālisms un romantiska melanholija, kā tas uzskatāmi izpaužas, piem., Prezidenta Valda Zatlera

atvadu pasākuma cerīgi žēlīgajā kopnoskaņā Likteņdārzā 2011. g. vasarā.

Avoti un piezīmes

- ¹ Jēdzienu “mājupceļš” lietoju akcentēti metaforiskā nozīmē, necenzdamies pārspilēt Jesajas Berlina īpašo saistību ar Rīgu vai Latvijas kultūru. Tomēr fakts, ka Berlinu ģimene pēc izceļošanas uz Lielbritāniju 1921. gadā līdz pat 1928. gadam baudīja neatkarīgās Latvijas pilsonību, ir pietiekams, lai vismaz formāli runātu par ievērojamā domātāja saistību ar Rīgu un Latviju (un ne tikai kā ar Krievijas impērijas provinces pilsētu vai “Līflandes” teritoriju, kā tas dažkārt izskanēja Berlina simtgades sakarā). Turklāt Berlina radošā veikuma sasaistījums ar Latvijas kultūru plašākā tvērumā izsecināms no viņa pētniecisko interešu ietiekšanās Krievijas–Rietumeiropas starpkultūru robežjoslā, kurā arī Rīgai bijusi noteikta vieta.
- ² Danto A. C. *Analytical Philosophy of History*. Cambridge University Press, 1968. P. 18.
- ³ Turpat, 15. lpp.
- ⁴ Berlins J. *Četras esejas par brīvību*. Rīga: Sprīdītis, 2000. 168. lpp.
- ⁵ Turpat, 211. lpp.
- ⁶ Berlin I. *Against the Current: Essays in the History of Ideas*. Pimlico, p. 296.
- ⁷ Turpat, 298. lpp.
- ⁸ Berlins J. *Četras esejas par brīvību*. 169. lpp.
- ⁹ Turpat.
- ¹⁰ Turpat, 27. lpp.
- ¹¹ Turpat, 36.–37. lpp.
- ¹² Turpat, 37. lpp.
- ¹³ Turpat, 213. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 97. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 54. lpp.

ISAIAH BERLIN — HISTORIAN OF IDEAS AND PHILOSOPHER

Jānis Nameisis Vējš

Summary

Key words: *history of ideas, Isaiah Berlin, analytical philosophy, language philosophy, ambiguity, monism/pluralism, "Two Notions of Liberty"*

The centenary events of Sir Isaiah Berlin — the celebrated Riga-born British philosopher and historian of ideas — has generated permanent interest in the cultural milieu of Latvia. However, detailed investigation of his contribution to various aspects of liberal thought is still to be regarded as an urgent issue of the professional research.

The wide thematic gamut of Berlin`s essays calls for the cross-examination of various texts with the view of establishing of some of the general tendencies of the argumentation pursued.

The chief thrust of the present article is concerned with the demonstration of the close relationship obtaining between Berlin`s history-of-ideas investigations and the empirical approach of the analytical philosophy and, in particular, with the ordinary language philosophy, practiced by Berlin in the early period of his academic life. To that end the well-known monistic/pluralistic and the positive/negative freedom distinctions are discussed and their positioning within the conceptual framework of the linguistic ambiguity and vagueness doctrines is exemplified.

In a like manner attention is drawn to the specifically Berlinian anthropology stemming from his conception of the human nature (illustrated by the Kantian metaphor of the crooked timber), providing, as it does, the theoretical bases for the assessment of various sets of ideas and the personalities propounding them.

The use of the term „predicament” in Berlin`s essays is discussed in greater detail with the view of suggesting its conceptual affinity with the Judeo-Christian notion of the Fall.